

**«Η κρισιμότητα της διάσωσης των κτηρίων
της μοντέρνας αρχιτεκτονικής»**

**Η προστασία των κτηρίων του προπολεμικού
μοντερνισμού στην Αθήνα**

Αθήνα 2000

σ. 79-81.

«Η κρισιμότητα της διάσωσης των κτηρίων της μοντέρνας αρχιτεκτονικής»

ΓΙΩΡΓΟΣ ΛΑΒΒΑΣ

Δρ. Αρχιτέκτων, Αρχαιολόγος, Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Κύριε Πρόεδρε, αγαπητοί συνάδελφοι, θα μου επιτρέψετε πρώτα να εκφράσω τη συγκίνησή μου και τη χαρά μου για τη νεότερη γενιά διδασκάλων και ερευνητών για τη σύγχρονη αρχιτεκτονική, τη νεώτερη αρχιτεκτονική, η οποία έχει πραγματικά πάρει στα χέρια της τα πράγματα, κάτι που πριν από μερικές δεκαετίες δεν συνέβαινε.

Όταν ήρθα στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης πρώτη φορά το 1973, νέος τότε δισκάλος, τότε ώριμος πια δισκάλος, ο μεγαλύτερος σε ηλικία ίσως εδώ μέσα, τα πράγματα ήταν πολύ πίσω, δεν μιλούσαμε καν γι' αυτή την περίοδο. Επομένως είναι για μένα μια μεγάλη ικανοποίηση, ότι σήμερα βρίσκομαι εδώ ανάμεσα σε φίλους και συναδέλφους οι οποίοι δουλεύουν με πολλή όρεξη και ενθουσιασμό γι' αυτά τα πράγματα.

Δεν θα δείξω εικόνες γιατί πραγματικά μετ' ελάφυν περιορισμένο, παρά μια χειροποίητη. Θα περιοριστώ μόνο να πω μερικά πράγματα, που ίσως χωρίς εικόνες μας αναγκάσουν να σκεφτούμε βαθύτερα.

Η κρισιμότητα της διάσωσης των κτηρίων της μοντέρνας αρχιτεκτονικής είναι ολοφάνερη. Ο υπό εκώλετη νόμος για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς εισάγει και καθορίζει την έννοια των νεωτέρων μνημείων ως εκείνων που είναι μεταγενέστερα του 1930 και παλαιότερα των εκάστοτε τελευταίων τριάντα ετών. Δηλαδή, στην περίπτωση μας, αρχιτεκτονήματα παλαιότερα του 1968.

Το άρθρο 6, παρ. γ', που αναφέρεται στο χαρακτηρισμό ανημένων μνημείων, διασφαλίζει ότι τα νεότερα μνημεία χωρίζονται σε δύο κατηγορίες: α' εκείνα πριν από το 1898 και β' αυτά που δημιουργήθηκαν από το 1898 μέχρι και το 1968, χρονική περίοδο στην οποία περιλαμβάνονται τα έργα του μοντέρνου κινήματος στην Ελλάδα, το αντικείμενο μελέτης της αποφινής μας εκδήλωσης.

Η διαφοροποίηση αυτή τέθηκε, όπως γίνεται αντιληπτό, για να περιορίσει τον αριθμό των προστατευτέων μνημείων της δεύτερης κατηγορίας σε εκείνα μόνον που έχουν «ιδιαιτέρη ή εξαιρετική αρχιτεκτονική ή πολεοδομική τεχνική ή βιομηχανική, εν γένει ιστορική, καλλιτεχνική, επιστημονική σημασία», όπως αναφέρεται και στο επεξηγηματικό υπουργικό κείμενο που συνοδεύει το προτεινόμενο σχέδιο νόμου.

Αν σκεφτούμε ότι θεσμικό πλαίσιο ουσιαστικής προστασίας αυτής της κατηγορίας αρχιτεκτονικών μνημείων λείπει εντελώς από την Ελλάδα μέχρι τώρα, τότε ο νέος προτεινόμενος αρχαιολογικός νόμος είναι επιπλέον, έστω και με μεγάλη καθυστέρηση, καλώςδεχτός, αρκεί να ψηφιστεί και να ισχύσει.

Επειδή όμως αποτελεί ακόμα υπόθεση, ας δούμε πώς είναι τα πράγματα σήμερα και πώς εννοώ την κρισιμότητα της διάσωσης των κτηρίων της μοντέρνας αρχιτεκτονικής ως τίτλο της μικρής αυτής ανακοίνωσης.

Έχει, χωρίς αμφιβολία, γίνει σε όλους μας συνειδητός ο πιθανός κίνδυνος που απειλεί με μη αντιστρέψιμη καταστροφή και ολική εξαφάνιση την κατηγορία αυτή της ιστορικής μνήμης του ελληνικού χώρου, δηλαδή τα νεότερα αρχιτεκτονικά μνημεία, γενικά, και εκείνα της κρίσιμης, ανακηρύξισης ουσιαστικά, περιόδου 1898-1968, ειδικότερα.

Αν για τι απαιτείται και τα αιώτερα έργα του παρελθόντος υπάρχει ήδη και γίνεται ισχυρότερο το θεσμικό πλαίσιο, για τα αρχιτεκτονήματα του 19ου και του 20ού αιώνα έχουμε μόνο την αδύναμη και αποστασιαστική ρύθμιση του 1950 περί προστασίας ειδικής κατηγορίας οικοδομημάτων και έργων τέχνης μεταγενέστερων του 1830.

Αυτό το ουσιαστικό θεσμικό κενό είχε μέχρι τώρα ως δραματικό αποτέλεσμα την εξαφάνιση του συντριπτικά μεγαλύτερου αστικού σόματος της Αθήνας, της Θεσσαλονίκης και των άλλων μεγαλύτερων ελληνικών πόλεων, κατά

την περίοδο 1950-1980, τη σκοτεινότερη ίσως για την πολιτιστική μνήμη περίοδο μιας αλόγιστης, απρογραμματιστής και πρωτόγονης νεοδοξολογικής οικοδομικής δραστηριότητας της ελληνικής ιστορίας.

Υπάρχουν στατιστικά στοιχεία, που θα πρέπει να συμπληρωθούν με νεότερες έρευνες, τα οποία μιλούν για μια τέτοια τεχνητή αλλαγή του κτισμένου περιβάλλοντος, πρωτοφανή στην ιστορία του πολιτισμού σε κενό γρήνης.

Το φαινόμενο είναι βέβαια γενικό και στην Ευρώπη, όπου αγνόησε. Η οικοδομική παραγωγή της πρώτης βιοηθείμενη και από την τελειοποιημένη οικοδομική τεχνολογία μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο χαρακτηρίζεται ως η μεγαλύτερη ολοκλήρης της προηγούμενης ιστορίας της.

Η Ελλάδα κατέχει εδώ μια θέση με πρωτοποριακή αρνητική χορήγηση, αφού μια καταγραφή των κτισμάτων της χώρας το 1972 -τότε που, και λόγω χούντας, η ανεξέλεγκτη δόμητη βρωσκόταν στο ζενίθ- έδειχνε ότι από το σύνολο των κτηρίων στο ελλαδικό έδαφος τα 2/3 είχαν κατασκευαστεί από το 1947 μέχρι το 1972, πολλά σε θέση βέβαια καλύτερων από κέντρα των πόλεων. Το υπόλοιπο 1/3 του αστικού σώματος των ελλαδικών πόλεων, αν αναζητηθεί περίπου είκοσι πέντε χρόνια αργότερα, θα έχει ασφαλώς μειωθεί ως ιστορικό αρχιτεκτονικό αποθεμα μνήμης σε επικίνδυνο χαμηλό ποσοστό.

Σεγκλόνονται τώρα τις δύο κατηγορίες διατηρητέων αρχιτεκτονικών μνημείων, όπως τις θέλει η ορολογία του νέου σχεδίου του αρχαιολογικού νόμου που ιναράθηκε, διαπιστώνουμε ενδιαφέροντες και φθιόντες κλίμακες προσπασιών και διάσωσης από τα αρχαία στα νεότερα μνημεία.

Για να μην στις κορυφές με κρημνές αγανάξες, που τις σπηθίζουμε εμείς που ως Δον Κιχότες αγωνιζόμαστε εδώ και μερικές δεκαετίες γ' αυτά τα θέματα, θα αφήσω να μιλήσουν μερικά παραδείγματα και αριθμοί από τη Θεσσαλονίκη και όχι από την Αθήνα για να μην κατηγορηθούμε ότι μιλάμε μόνο για το κράτος των Αθηνών. Λοιπόν, από τη Θεσσαλονίκη, όπου έχω την ευκαιρία να γνωρίσω μερικά πράγματα καλύτερα από άλλες περιοχές της χώρας, ανήγονται τα ακόλουθα.

Σε μια καταγραφή του 1985, έκδοση του Υπουργείου Πολιτισμού, που έγινε από την αρμόδια Εφορεία Νεοτέρων Μνημείων της Θεσσαλονίκης, η οποία περιλαμβάνει το χώρο τόσο της πόλης Πύλης, όσο και της ευρύτερης σημερινής Θεσσαλονίκης, από τη Σταυρούπολη μέχρι την Πελαία, την Αρετού και τη Νέα Κρήνη, με τις χιλιάδες από μοντέρνα κτήρια και συγκροτήματα κτηρίων, σ' αυτή λοιπόν τη σημερινή μητροπολιτική έκταση ο συνολικός αριθμός όλων των κατηγοριών μνημείων (κατοικίες ή δημόσια έργα και κτήρια) του 19ου και του 20ου αιώνα, που ακόμα υπάρχουν σε καθεστώς διατήρησης από ανεπίσημη μέχρι ανεκτή, δεν ξεπερνά τα 150 συνολικά.

Ας σημειωθεί εδώ, ότι σε μια φωτογραφική τεκμηρίωση που έγινε το 1977, οκτώ χρόνια νωρίτερα, με επίσημη μνη από το Στοιχειώδη Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής του ΑΠΘ, φωτογραφήθηκαν 1.543 νεότερα κτήρια στην αναφερόμενη ευρύτερη χώρα της πόλης της Θεσσαλονίκης.

Φάνεται επομένως ανέγλυφα ο ρυθμός εξαφάνισης τους στο διάστημα που μεσολάβησε από το 1977 μέχρι το 1985, αφού σε λιγότερο από μια δεκαετία έφυγε το 90% των νεότερων απών μνημειακών φορέων.

Μ' αυτά τα δεδομένα, που ανάλυγά τους αχθούν σε ολόκληρη τη χώρα, είναι βέβαιο ότι πολλά από αυτά τα 150 κτήρια του Αεσκώματος του 1985 της Εφορείας Νεοτέρων Μνημείων της Θεσσαλονίκης τελικά δεν θα επιζήσουν, παρ' όλη την ανεπιτήχθειση ήδη θεσμική προσδο και τη γενικότερη ροπή για την επαιοθητοποίηση του κοινωνικού σώματος.

Αν δούμε τώρα -και παρακάτω προσέξτε το αυτό- τον αντίστοιχο αριθμό μόνο για τη βυζαντινή περίοδο της πόλης, που αφορά τον πολύ μικρότερο σε έκταση περιλαμβένο χώρο της βυζαντινής Θεσσαλονίκης, διαπιστώνουμε ότι στη διάθεση της μνήμης του παρελθόντος υπάρχουν σήμερα συνολικά 50 μικροί ή μεγάλοι Ναι και 44 Μονές και Μοναχία Μονών χωρίς να αναφερθούν οι άλλες κτηριακές δομές της πόλης που είναι γνωστές από αρχαιολογικές ανασκαφές ή άλλα τεμήρια.

Αν επομένως ιστεκονόσουμε τον άξονα της αρχιτεκτονικής μνήμης της Θεσσαλονίκης από την ίδρυση της μέχρι σήμερα και κατά τις πιατάδες ολοκλήρης της χώρας, η πιο αδύνατη διάμετρος ή πόχος αυτού του άξονα, σε σχέση πάντε με το πλιότερο και το σημερινό μέγεθος της πόλης του Θεσσαλονίκ, κινδυνεύει να είναι σ' εκείνο το ήμισυ του που περιέχει τα νεότερα μνημεία.

Δεν είναι επιμέτως υπερβολικός ο ισχυρισμός μου ότι για το μέλετητη του μέλλοντος η περίοδος αυτή θα φαντάζει ως μια επιπλέον σκοτεινή, ανάλυγα με τις άλλες δύο σκοτεινές περιόδους της ελληνικής ιστορίας, δηλαδή τους αιώνες μεταξύ υστερομικηναϊκής και γεωμετρικής εποχής στην αρχαιότητα ή με τους 8ο και 9ο αιώνες της βυζαντινής επιχής στους μέσους χρόνους.

Όπως είναι γνωστό ο όρος σκοτεινή περίοδος εξηγείται και στις δύο καλύτερες εποχές από την έλλειψη πλιών φορέων μνήμης, δηλαδή μνημείων.

Αν υποθέσουμε, όμως, μένοντας στο παρόνταγμα της Θεσσαλονίκης, ότι τα αναφερόμενα 150 μνημεία διασώζον τον άμεσο κίνδυνο της καταδρασης και επομένως της ολικής εξαφάνισης, διαπιστώνεται τότε σε στατιστογραφικό βαθμό αλώβητη η μνήμη αυτής της χρονικής περιόδου.

Το πρόβλημα με τα νεότερα μνημεία δεν σταματά δυστυχώς με την κήρυξη και τη διάσωσή τους ως διατηρητέα. Ένας νέος κύκλος κινδύνων που αφορά στην οικιαστική διάσωση της ιστορικής μνήμης τα παραμονεύει. Όλοι μας γνωρίζουμε τη νέα πρακτική να διατηρείται μόνο η πρόσοψη, ενώ το κτήριο «ξεκοιλιάζεται» εσωτερικά και δέχεται νέο φέροντα οργανισμό και διαφορετική διαρρύθμιση για τη νέα του χρήση. Όσο διαρκεί αυτή η μεταλλαγή του υποβαθμίζονται οι ακρωτηριασμένες προσόψεις με σκαλοποιές ως τρωτική λείψη, δίνοντας την ψευδαίσθηση διατήρησης της αρχιτεκτονικής μνήμης με τη μερική διάσωση της επιδερμίδας του.

Εδώ βέβαια μας διαφεύγει, ασφαλώς, ότι η μνήμη είναι ένα ολοκλήρωμα από το υλικό, το πνεύμα που έπλασε ή κατασκεύασε και την εποχή όπου αυτή η διεργασία πνεύματος και ύλης έλαβε χώρα.

Όταν όμως εξαφανιστεί το υλικό σώμα στο μεγαλύτερο μέρος του, επάνω και μέσα στο οποίο ισοτιμήθηκε και εκφράστηκε το πνεύμα, οι προθέσεις και οι δυνατότητες μιας άλλης πολιτιστικής περιόδου, χάνεται μυσταία και το νόημα της παρόμοιας «προστασίας».

Το απομεινάρει της πρόσοψης, δηλαδή, που και αυτό ανακατασκευάζεται οικιαστικά, χάνοντας την ιστορική του αυθεντικότητα μαζί με το τεύχος ενδεχομένως της σχεδιαστικής και φωτογραφικής αποτύπωσης του κτηρίου πριν από το «ξεκοιλιάσμά» του, ισοτιμούν πλέον ψήγματα μνήμης που δεν επαρκούν ούτε σ' εμάς, ούτε στις επόμενες γενιές για να ανακαταστήσουμε συνειδησιακά τη συνέχεια της ιστορικής πορείας.

Ξέροντας πως κάθε εποχή προσεγγίζει και ερμηνεύει το παρελθόν με τα δικά της κριτήρια και τη δική της κοσμοθεωρία, αρκεί αυτό το παρελθόν να υπάρχει με τους μνημειακούς φορείς του, διαθέσιμους και αλόβητους. Όταν όμως με τη δραστητική επέμβαση μας και αλλοίωση του ισώματος των νεότεριων μνημείων στερήσουμε οικιαστικά από τις μέλλουσες γενιές αυτή τη δυνατότητα, τότε τις καταδικάζουμε σε αμνησία ή σε ασθενειακή νεφελώματα μνήμης.

Η κλεψύδρα του χρόνου δεν μου επιτρέπει να επεκταθώ και σε άλλες σχετικές παραμέτρους, όπως η κατεδάφιση νεότεριων παραδοσιακών κτηρίων και η ανοικοδόμηση στη θέση τους σκηνοθεσιών με νεοπαροδοσιακά κτήρια, πολλαπλάσια σε όγκο, περιβάλλοντική πυκνότητα και χαρακτήρα, μιας άλλης, ελλαδικής κυρίως έμπνευσης, μόδας και πρακτικής που τη ζούμε όλοι μας και στις πόλεις και στις εξοχές.

Θα τελειώσω υπογραμμίζοντας ότι τα επιμέρους κτήρια του μοντέρνου κινήματος, και όχι μόνο στην Αθήνα, ιδιαίτερα της λαμπρής αρχιτεκτονικής περιόδου της δεκαετίας του 1930 με τα 4.000 μοντέρνα σχολικά κτήρια σε όλη τη χώρα, με τα οποία γέμισε πραγματικά η Ελλάδα με μοντέρνα αρχιτεκτονική, είναι τα πιο έκθετα με τελεσιδική εξαφάνιση από το εκτελεστικό απόσπασμα της μιουλντοζας, όταν η κερδοσκοπική βολιάμια το αποφασίσει.

Σ' αυτά, απ' όσον τοιλάχιστον γνωρίζω, ο φονξιοναλισμός, που αναφέρθηκε με παραδείγματα προγραμμένως από πολλούς συναδέλφους, και η αφαιρετική δικαιωματική τους λιτότητα, τα στερεί από τη δυνατότητα να πείθουν ότι αποτελούν έργα που υπάγονται στην ειδική κατηγορία οικοδομημάτων και έργων τέχνης, όπως απαιτεί η ρύθμιση του 1950 που εντέρερα.

Πρέπει επομένως να εντείνουμε την προσπάθεια θεομοθέτησης κριτηρίων αξιολόγησής τους, τα οποία λείπουν και από το σχέδιο νόμου για την αρχιτεκτονική κληρονομιά όσον αφορά στα μεμονωμένα τοιλάχιστον κτίσματα.

Κατά μία περίεργη συγκυρία, τριτός και αν δεν το έχω καταλάβει καλά, το άρθρο 13 του νομοσχεδίου αναφέρεται σε αρχιτεκτονικά σύνολα μόνο, χωρίς να εκφράζει την προστατευτική του ασπίδα και για τα μεμονωμένα αρχιτεκτονήματα.

Ίσως εννοείται ότι εξαισιολογείται η προστασία. Είναι όμως έτσι; Οι νομικοί έχουν εδώ το λόγο. Χρήσιμη επίσης θα ήταν και η διασάφηση για το τι θα συμβεί αν ο κάτοχος ενός κτηρίου του μοντέρνου κινήματος δεν συμφωνήσει στην κήρυξη του. Το άρθρο 18, παρ. 1', αναφέρει σαφώς ότι είναι απαράδεκτη η συναίνεση του ιδιοκτήτη για το χαρακτηρισμό του κτηρίου ως διατηρητέου.